

1

Nederland in generatieperspectief

Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer

1.1	Het begrip generatie	11
1.2	Deel 1: generaties in familieverband	12
1.3	Deel 2: maatschappelijke generaties	21
1.4	Deel 3: verhoudingen tussen generaties	30
	Noot	34
	Literatuur	34

Bijlagen (te vinden via www.scp.nl bij de desbetreffende publicatie)

1 Nederland in generatieperspectief

1.1 Het begrip generatie

Een aansprekend begrip met verschillende betekenissen

Het begrip generatie is een aansprekend begrip, in de zin dat het bij iedereen meteen allerlei beelden oproept. Onverbidlijk geldt echter de wet dat elk voordeel een nadeel heeft. Dat nadeel is in dit geval dat het begrip generatie bij verschillende mensen heel verschillende beelden op kan roepen. Het is derhalve raadzaam na te gaan in welke betekenissen men het woord generatie zoal gebruikt.

Velen zullen bij het begrip generatie in eerste instantie denken aan generaties binnen families: grootouders, ouders, kinderen en kleinkinderen. Anderen zullen veeleer denken aan karakterisering van hele bevolkingsgroepen uit verschillende geboortejaren, zoals de vooroorlogse generatie of de generatie van de jaren zestig. We noemen deze betekenissen het ‘familiale generatiebegrip’ respectievelijk het ‘maatschappelijke generatiebegrip’. In dit *Sociaal en Cultureel Rapport 2010* komen beide betekenissen aan de orde.

Overigens staan ze niet geheel los van elkaar. In familiegeschiedenissen met een wat bredere blik, zoals *De eeuw van mijn vader* (Mak 1999) en *Het zwijgen van Maria Zachea* (Koelemeijer 2001) is behalve over verwickelingen in de familie ook veel over maatschappelijke verandering te lezen.

Wat in dit rapport niet aan de orde komt is het tussengelegen niveau van maatschappelijke organisaties, zoals arbeidsorganisaties en vrijetijdsorganisaties, hoewel de opeenvolging van generaties binnen die organisaties de moeite van het bestuderen waard is (Bontekoning 2010) en soms ook aanleiding geeft tot enige zorg (Kuperus 2005).

Het familiale generatiebegrip vormt een aanknopingspunt om vragen te stellen over de relatie tussen de opeenvolgende geslachten binnen een familie. Doen de kinderen het beter (of slechter) dan hun ouders (intergenerationele mobiliteit)? Wat krijgen kinderen van hun ouders mee aan kapitaal en waarden (intergenerationele overdracht)? En in hoeverre en in welke vorm is men binnen families solidair met elkaar (intergenerationele solidariteit)?

Bij het maatschappelijke generatiebegrip gaat het niet om de opeenvolging binnen families, maar om opeenvolgende geboortecohorten in de samenleving. De vraag is dan in hoeverre die cohorten, die in verschillende perioden zijn opgegroeid, blijvend het stempel dragen van hun respectieve ‘formatieve’ ervaringen. Als dat zo is, is het de vraag of sprake is van graduele verschillen tussen opeenvolgende geboortecohorten of van aanzienlijke verschillen tussen clusters op elkaar gelijkende cohorten, die als generaties te kenmerken zijn.

Met betrekking tot het maatschappelijke generatiebegrip is het tevens interessant te bezien hoe diverse generaties over elkaar denken, ongeacht de mate waarin ze al dan niet van elkaar verschillen. Hoe kijken generaties tegen elkaar aan en in hoeverre leven zij in gescheiden werelden? En in hoeverre voelen leden van de ene generatie solidariteit

met leden van andere generaties, bijvoorbeeld waar het gaat om pensioenen en om de kwaliteit van het milieu?

Met deze driedeling is tevens de opbouw van dit Sociaal en Cultureel Rapport geschetst. In het eerste deel gaat de aandacht uit naar *generaties in familieverband*. Dan komt aan de orde of en in hoeverre zich binnen de opeenvolgende geboortegaargangen *maatschappelijke generaties* aftekenen. In het derde en laatste deel staan de *verhoudingen tussen generaties* centraal.

We beginnen met een inleiding tot elk deel van dit rapport, inclusief een korte schets van de inhoud van de diverse hoofdstukken in dat deel. De tekstblokken bevatten nadere informatie over de enquête die voor dit rapport is uitgevoerd, over relevante demografische ontwikkelingen en over de analyse van verschillen tussen cohorten.

Nederland in Generaties (NiG)

Ten behoeve van dit rapport is van 1 juni tot 17 juli 2010 een enquête onder de Nederlandse bevolking gehouden. Daarin ging het om eventuele verschillen tussen generaties, om de solidariteit tussen generaties, om beelden die generaties van elkaar hebben, om opvattingen van ouders en kinderen over tal van onderwerpen (zoals de zorg voor elkaar, de zorg voor het milieu, opvoeding, geloof, politiek en de bereidheid iets voor elkaar over te hebben). Het onderzoek is uitgevoerd door TNS NIPO. De vragenlijst is ontwikkeld door het SCP en in samenwerking met TNS NIPO uitvoerig getest. Uit de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder is een steekproef getrokken, gestratificeerd naar de leeftijdsgroepen 15-24 jaar, 25-34 jaar, 35-44 jaar, 45-54 jaar, 55-64 jaar, 65-74 jaar en 75-plus. Het streven was om met minimaal 2100 Nederlanders een gesprek te voeren (300 per leeftijdsgroep). Uiteindelijk hebben 2604 mensen meegedaan, variërend van 325 tot 473 per leeftijdsgroep. De respons bedroeg 37%. De aangeschreven personen kregen de keus om de vragenlijst schriftelijk of via internet in te vullen. Van hen hebben 2032 personen de vragenlijst schriftelijk ingevuld, 572 via internet. De steekproef is getrokken door het CBS. De onderzoeksverantwoording van TNS NIPO, inclusief de vragenlijst, is te raadplegen op de website van het SCP (www.scp.nl).

1.2 Deel 1: generaties in familieverband

Het eerste deel van het Sociaal en Cultureel Rapport 2010 is gewijd aan de verhoudingen tussen generaties in gezins- en familieverband, en meer in het bijzonder tussen (groot) ouders en (klein)kinderen. Drie thema's komen aan de orde: sociale mobiliteit, overdracht en solidariteit. Bij het onderwerp sociale mobiliteit draait het om de vraag in hoeverre kinderen een hogere positie op de maatschappelijke ladder weten te bereiken dan hun ouders. Binnen het gezin vindt, al dan niet bewust, overdracht plaats van opvattingen, leefstijl en gedragingen, hetgeen de vraag oproept in hoeverre kinderen op hun ouders lijken. Bij het onderwerp solidariteit staat de vraag centraal in hoeverre ouders en hun volwassen kinderen elkaar steunen.

Mobiliteit tussen generaties binnen families

In hoeverre is er (nog) sprake van sociale stijging, in de zin dat kinderen een hoger opleidingsniveau of een betere woonsituatie hebben dan hun ouders? Gaat het spreekwoord 'als je voor een dubbeltje geboren bent, word je nooit een kwartje' nog steeds op of is de sociale ongelijkheid de afgelopen decennia afgenomen?

Sociale ongelijkheid en mobiliteit zijn bekende thema's in sociologisch onderzoek. In de jaren vijftig en zestig besteedde de Leidse socioloog Van Heek hier samen met een aantal collega's aandacht aan. Bekende boeken van zijn hand zijn *Sociale stijging en daling in Nederland* (1958) en *Het verborgen talent* (1968). Dronkers en Ultee stelden in hun in 1995 verschenen publicatie *Verschuivende ongelijkheid in Nederland* vast dat de invloed van het ouderlijk milieu op onderwijs- en beroepskansen sinds de jaren zestig is afgenomen, en in het verlengde daarvan ook minder betekenis heeft gekregen voor andere kenmerken van de leefsituatie, zoals de woonsituatie of de maatschappelijke participatie. De losere band tussen het sociale milieu van de ouders en het opleidingsniveau van hun kinderen verklaarden deze sociologen vooral door de steeds langere onderwijsdeelname, ook door jongeren uit lagere sociale milieus, die in belangrijke mate aan de sociale stijging bijdroeg. Sindsdien is er al weer vijftien jaar verstreken, is sociale stijging minder vanzelfsprekend en lijkt de kans op neerwaartse mobiliteit van kinderen ten opzichte van hun ouders toe te nemen. In de Verenigde Staten verschenen begin jaren negentig al publicaties over de zorgen van ouders die zagen dat hun kinderen ondanks een goede opleiding de levensstijl van hun ouders niet konden handhaven (Newman 1993). In Nederland is er nog betrekkelijk weinig aandacht voor intergenerationale daling. Ouders kunnen tijdens de opvoeding diverse hulpbronnen inzetten om de opwaartse mobiliteit van hun kinderen te bevorderen dan wel om sociale daling te voorkomen. Die hulpbronnen kunnen bestaan uit het inkopen van extra ondersteuning bij het schoolwerk (financieel kapitaal), het bieden van een stimulerende leeromgeving in de vorm van boeken of museabezoek (cultureel kapitaal), het beschikken over een uitgebreid netwerk vrienden en kennissen (sociaal kapitaal), en het geven van een opvoeding waarbij kinderen leren hun emotionele impulsen te beheersen en directe behoeftebevrediging uit te stellen (emotioneel kapitaal) (Bourdieu 1989; Kraaykamp 2009; Brinkgreve 2010). In sommige gezinnen zijn de diverse kapitaalvormen in ruime mate aanwezig, in andere gezinnen worden kinderen, bij gebrek aan ouderlijke hulpbronnen, juist op achterstand gezet. Een belangrijke ontwikkeling in dit verband is de mate van opleidingshomogamie: het aangaan van een relatie met iemand van hetzelfde opleidingsniveau (Blossfeld en Timm 2003). Zowel de opleiding van de vader als die van de moeder is immers van invloed op de onderwijsloopbaan en op het uiteindelijke opleidingsniveau van de kinderen. De opleidingshomogamie is de afgelopen dertig jaar, mede als gevolg van de sterk gestegen onderwijsdeelname van vrouwen, flink toegenomen. Vergelijken met de jaren zeventig kiezen hoogopgeleiden nu veel vaker voor een partner die eveneens hoogopgeleid is (CBS 2009). De selectieve partnerkeuze, en de effecten ervan op de onderwijskansen van kinderen, belemmeren de opwaartse sociale mobiliteit en vergroten de sociale ongelijkheid.

Overdracht tussen generaties binnen families

Bij de overdracht van opvattingen, leefstijl en gedragingen van ouders op kinderen wordt steevast aangenomen dat opeenvolgende generaties op elkaar lijken. Bekende spreekwoorden als 'de appel valt niet ver van de boom', 'elk vogeltje zingt zoals het gebekt is' en 'zoals de ouden zongen, piepen de jongen' brengen dat tot uitdrukking. Verschillende mechanismen kunnen ertoe leiden dat ouders en kinderen op elkaar lijken (Liefbroer en Dykstra 2007). Een eerste mechanisme kan worden samengevat onder de noemer socialisatie en treedt vooral tijdens de opvoeding in werking (vgl. Spangenberg en Lampert 2009). Ouders vervullen, bewust of onbewust, een voorbeeldfunctie. Bij de bewuste vorm maken ouders bijvoorbeeld duidelijk aan welke regels kinderen zich moeten houden en welke sancties er volgen indien ze dat niet doen. Onbewuste socialisatie vindt plaats doordat kinderen het gedrag van hun ouders imiteren en hun opvattingen verinnerlijken. Een tweede mechanisme is de overerving van hulpbronnen, wat inhoudt dat bepaalde voorrechten dan wel achterstanden van generatie op generatie worden overgedragen. De gelijkenis tussen ouders en kinderen is dan gedeeltelijk een gevolg van de overdracht van kenmerken als opleidingsniveau of vermogen (Brinkgreve en Van Stolk 1997). Het derde mechanisme is dat van genetische overdracht. De persoonlijkheid en het karakter een kind zijn grotendeels genetisch bepaald, waardoor kinderen de neiging hebben zich net zo te gedragen als hun ouders.

Gedrag en opvattingen van ouders werken op tal van terreinen door, bijvoorbeeld bij de gezinsvorming, bij de arbeidsparticipatie van vrouwen en bij cultuurparticipatie, maar ook bij echtscheiding en crimineel gedrag, zo blijkt uit onderzoek (De Graaf en Kalmijn 2006; Nagel 2007; Van Putten et al. 2007; Besjes en Van Gaalen 2008; Steenhof en Liefbroer 2008).

Overigens is er bij socialisatie tegenwoordig geen sprake meer van eenrichtingsverkeer. Kinderen voeden tot op zekere hoogte ook hun ouders op. Ouders zijn ook niet de enige bron van socialisatie. De ouderlijke opvoeding en erfelijke aanleg zijn weliswaar belangrijk, maar niet allesbepalend voor de opvattingen en het gedrag van hun kinderen. Opvattingen en gedrag worden eveneens beïnvloed door de peergroup, een groep gelijkgezinden waarmee jongeren optrekken (Harris 1998).

Solidariteit tussen generaties binnen families

Solidariteit tussen ouders en hun volwassen kinderen is het derde thema in het familie-deel van dit Sociaal en Cultureel Rapport. Er is de afgelopen jaren veel onderzoek naar gedaan. De toegenomen belangstelling hangt vooral samen met de verwachte problemen als gevolg van de vergrijzing. Door het toenemende aantal ouderen neemt de behoefte aan zorg toe; niet alleen aan medische zorg, maar ook aan sociale, emotionele en praktische ondersteuning van ouderen. Bij dat laatste wordt vaak naar de familie gewezen. Kinderen zouden een belangrijkere rol moeten krijgen bij de zorg voor hun ouders. De roep om meer solidariteit in familieverband komt op een moment dat de zorg van volwassen kinderen voor hun hulpbehoevende ouders als gevolg van een aantal maatschappelijke trends – meer echtscheidingen, meer werkende vrouwen, kleinere gezinnen, grotere behoefte aan onafhankelijkheid en privacy – minder vanzelfsprekend is dan een aantal decennia terug.

Bij het thema solidariteit gaat het om een latere fase in de levensloop van kinderen en hun ouders dan bij de hiervoor genoemde overdracht van opvattingen en gedragingen – die speelt zich namelijk vooral af in de tijd dat kinderen nog bij hun ouders wonen. De wederzijdse betrokkenheid van ouders en hun volwassen kinderen kan verschillende vormen aannemen, variërend van aandacht en bezoek tot mantelzorg voor hulpbehoevende ouders. De mate waarin dat gebeurt is gedeeltelijk afhankelijk van de geografische afstand tussen ouders en kinderen.

Kalmijn (2010) onderscheidt drie theorieën om de bestaande, bepaald niet geringe, onderlinge solidariteit tussen ouders en hun volwassen kinderen te verklaren. In de eerste plaats de ruiltheorie, die uitgaat van rationeel strategisch handelen waarbij mensen een afweging maken tussen kosten en baten. Daarbij kan het gaan om directe ruil, waarbij het geven en nemen op hetzelfde moment plaatsvindt, of om uitgestelde ruil, waarbij ouders investeren in hun kinderen als ze jong zijn in de hoop dat zij later hulp van hen terugkrijgen.

Een tweede verklaring is altruïsme, hetgeen inhoudt dat mensen iets voor anderen doen dat voor henzelf kosten met zich meebrengt maar een ander voordeel bezorgt. De intentie om goed te doen kan daar onderdeel van uitmaken, maar is niet perse noodzakelijk. Mensen kunnen zich altruïstisch gedragen omdat ze bijvoorbeeld aardig gevonden willen worden of omdat ze er een goed gevoel aan overhouden. De derde theorie gaat ervan uit dat mensen gestuurd worden door sociale normen die verantwoordelijkheid en respect voor hun ouders dicteren, waardoor ze zich in zekere zin verplicht voelen om te helpen. Volgens Kalmijn lijkt het erop dat het van de situatie afhangt welke verklaring het meest van toepassing is. In de rol van ouder zijn mensen vaak altruïstisch. Ouders geven tot op hoge leeftijd meer steun aan hun kinderen dan ze van hen krijgen. Kinderen kijken vooral naar de investeringen die in hen zijn gedaan, waarbij ze het ‘voor wat hoort wat’ in hun beschouwing betrekken. Ze voelen zich ook vaker verplicht om hun ouders te helpen. Mensen gedragen zich in verschillende relaties en situaties dus volgens verschillende theorieën, zo luidt Kalmijns algemene conclusie.

Uit onderzoek blijkt dat de informele steun aan hulpbehoevende ouderen vooral afkomstig is van de partner en de kinderen. Wanneer de partner door overlijden is weggefallen, is de steun van de kinderen het grootst. Informele steun gaat echter gepaard met een ongeveer even grote mate van formele hulp. Van de alleenstaande oudere ouders is het merendeel op formele hulp aangewezen (Dykstra en De Jong-Gierveld 1997).

Tegenover de informele hulp van volwassen kinderen aan hun oudere ouders staat een niet geringe overdracht van materiële steun van ouders aan kinderen. Daarbij kan het gaan om kleine geldbedragen, maar ook om substantiële schenkingen en erfenissen van ouders aan kinderen of kleinkinderen. Volgens recent onderzoek van het Nibud (2010) wordt een kwart van de volwassen kinderen financieel door hun ouders gesteund.

Veranderingen in de generatiestructuur en in de verhoudingen binnen families

Als gevolg van demografische en maatschappelijke ontwikkelingen is er de afgelopen decennia het nodige veranderd in de generatiestructuur en in de verhoudingen binnen families. Die veranderingen komen in het familiedeel van dit rapport (de hoofdstukken 2 tot en met 11) uitgebreid aan de orde. Dit tekstblok biedt hierover alvast enige informatie.

Afname van het aantal kinderen

In de jaren vijftig en de eerste helft van de jaren zestig van de vorige eeuw kregen vrouwen gemiddeld iets meer dan drie kinderen. Daarna nam het gemiddelde aantal kinderen per vrouw af tot ongeveer 1,5, waarna het in de tweede helft van de jaren negentig weer iets toenam tot ongeveer 1,7.

Als gevolg van demografische ontwikkelingen zoals de toegenomen levensduur en de afname van het kindertal zijn de verticale relaties binnen families (die tussen (groot)ouders en (klein) kinderen) sterker geworden, en zijn de horizontale relaties met ooms, tantes, neven en nichten afgezwakt. De familiestructuur is sinds de jaren zestig geverticaliseerd en in horizontaal opzicht vernauwd. Volwassen kinderen hebben nu meer aandacht voor hun ouders, grootouders en soms zelfs overgrootouders, dan voor hun zussen, broers, tantes, ooms, neven en nichten (Dykstra 2003).

Veranderingen in de band tussen ouders en kinderen

Familiebanden zijn de afgelopen decennia meer op vriendschapsbanden gaan lijken: ze zijn minder verplicht en meer vrijwillig, minder hiërarchisch en meer gelijkwaardig. Deze veranderingen in de band tussen ouders en kinderen zijn niet los te zien van een aantal economische en maatschappelijke ontwikkelingen, zoals welvaartstijging, individualisering, secularisering, emancipatie van vrouwen en uitbreiding van het aantal verzorgingsarrangementen van de overheid. Zo hoeven volwassen kinderen sinds de invoering van de Algemene Ouderdomswet (1957) en de Algemene Bijstandswet (1965) hun behoeftige ouders niet meer financieel te ondersteunen. Minder draagkrachtige ouders zijn daardoor niet langer afhankelijk van hun kinderen. Door de verlenging van de leerplicht veranderden thuiswonende werkende kinderen die hun ouders kostgeld betaalden in studerende kinderen die niet aan het gezinsinkomen bijdragen en hun ouders langer geld kosten. Met de invoering van de Wet op de Studiefinanciering (1986) werden studerende kinderen financieel iets minder afhankelijk van hun ouders. Door het losser worden van de financiële banden zijn ouders en kinderen elkaar meer gaan waarderen om de emotionele band die ze met elkaar hebben dan om het geld en andere materiële zekerheden die ze elkaar verschaffen (De Regt 1993). De secularisering die in de jaren zestig van de vorige eeuw op gang kwam leidde eveneens tot meer keuzevrijheid. Onder autochtone Nederlanders is de keuze van een partner niet langer beperkt tot iemand uit de eigen geloofsgemeenschap. Bij mensen met een niet-westerse achtergrond en religie, zoals moslims, ligt dat op dit moment (nog) anders.

Meeste families bestaan uit drie generaties

Uit surveygegevens die werden verzameld voor de Netherlands Kinship Panel Study (NKPS)¹ blijkt dat driegeratiefamilies in Nederland de norm zijn. Bij een driegeratiefamilie zijn ten minste één grootouder en ten minste één kleinkind in leven. Ruim 60% van de 18- tot 80-jarigen maakt deel uit van een familie die uit drie generaties bestaat (tabel 1.1). Het percentage mensen dat deel uitmaakt van twee- of viergeneratiefamilies is veel lager. Bij 4% bestaat de familie uitsluitend uit mensen van dezelfde generatie; de kans daarop neemt met de leeftijd toe (Dykstra en Komter 2004).

Tabel 1.1

Aantal generaties in het familienetwerk, naar leeftijd van de respondent (in procenten)

	18-29 jr	30-39 jr	40-49 jr	50-59 jr	60-69 jr	70-79 jr	totaal
een	0,5	1,0	3,0	7,7	7,0	13,2	4,2
twee	21,5	25,1	27,1	31,6	18,5	6,9	23,6
drie	67,1	54,0	62,8	47,4	63,3	77,8	60,3
vier	8,5	18,0	5,4	11,7	10,2	0,9	10,1
vijf	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
weet niet	2,4	2,0	1,6	1,6	1,0	1,3	1,7

Bron: NKPS, ontleend aan Dykstra en Komter (2004)

Grootouders

Driekwart van de 18- tot 30-jarigen heeft een of meer grootouders; bij de leeftijdsgroep van 30 tot 40 jaar ligt dat percentage al een stuk lager. Mensen met kleinkinderen zijn overwegend ouder dan 50 jaar, en van de 60- tot 70-jarigen heeft meer dan driekwart een of meer kleinkinderen (tabel 1.2).

Tabel 1.2

Een of meer grootouders en een of meer kleinkinderen, naar leeftijd van de respondent (in procenten)

	18-29 jr	30-39 jr	40-49 jr	50-59 jr	60-69 jr	70-79 jr	totaal	weet niet
een of meer grootouders	74,7	31,3	6,0	0,1	0,1	0,0	22,2	0,8
een of meer kleinkinderen	0,0	0,2	3,0	28,6	70,3	78,5	20,6	0,1

Bron: NKPS, ontleend aan Dykstra en Komter (2006)

Twee op de drie ouders zijn als ze 60 worden ook grootouder. Moeders worden eerder grootouder dan vaders (gemiddeld op respectievelijk 52- en 55-jarige leeftijd), ouders met een religieuze achtergrond eerder dan niet-religieuze ouders, en laagopgeleide ouders eerder dan ouders met een hogere opleiding (Dykstra en Komter 2006).

Als gevolg van de langere levensduur, het uitstel van huwelijksvorming en ouderschap, en de toenemende instabiliteit van partnerrelaties worden familierelaties die meerdere generaties omvatten steeds belangrijker. Grootouders gaan steeds meer familiefuncties vervullen (Bengtson 2001). Ongeveer de helft van de grootouders met een kleinkind tussen 0 en 3 jaar zorgt frequent voor hun kleinkind (Portegijs et al. 2006; Kalmijn 2010).

Familienetwerken worden steeds complexer

Het aantal huwelijken dat door echtscheiding wordt beëindigd is sinds het begin van de jaren zeventig sterk toegenomen. Het totale aantal echtscheidingen steeg van gemiddeld 5600 in de periode 1955-1964 (een periode die aan de invoering van de Algemene Bijstandswet voorafging) tot bijna 32.000 in 2009. Het percentage echtscheidingen waarbij minderjarige kinderen zijn betrokken vertoont sinds het midden van de jaren negentig een stijgende lijn. In 2008 maakten ruim 33.000 minderjarige kinderen de scheiding van hun ouders mee (Wobma en De Graaf 2009).

Tellen we de niet gehuwd samenwonende ouders mee, dan is het aantal kinderen dat hun ouders uit elkaar ziet gaan nog groter. Naar schatting maken jaarlijks tussen de 50.000 en 60.000 kinderen een scheiding van de ouders mee (De Graaf 2007). Steeds meer kinderen groeien op in een eenoudergezin. Ruim 40% van hen krijgt te maken met een stiefouder (en met nieuwe opa's en/of oma's). Ruim de helft van de stiefouders heeft eigen kinderen, waardoor kinderen ook te maken krijgen met stiefbroers en/of stiefzusters (De Graaf 2007). De familieverhoudingen zijn door de toename van het ongehuwd samenwonen, scheiden en hertrouwen steeds complexer geworden.

De gevolgen van (echt)scheiding en alleenstaand ouderschap zijn ingrijpend. Kinderen van gescheiden ouders doen het minder goed op school en verlaten het onderwijs vaker zonder diploma dan kinderen uit volledige gezinnen. Daardoor nemen hun mogelijkheden op sociale stijging af. Bovendien hebben kinderen van gescheiden ouders zelf weer een grotere kans om te gaan scheiden dan kinderen van ouders die altijd bij elkaar zijn gebleven. De solidariteit tussen ouders en kinderen komt door de scheiding eveneens onder druk te staan. Kinderen die op jonge leeftijd een ouderlijke scheiding meemaakten geven op latere leeftijd minder steun aan hun vader dan kinderen die zijn opgegroeid met twee ouders.

Toename van het aantal mensen zonder kinderen

Het krijgen van kinderen is minder vanzelfsprekend dan vroeger. Kinderloosheid is in de loop der jaren toegenomen. Daarbij gaat het echter lang niet altijd om een vrijwillige keuze: slechts iets meer dan de helft van de kinderloze vrouwen is vrijwillig kinderloos (CBS 2009; Wobma en Van Huis 2010).

Van de vrouwen die tussen 1945 en 1950 werden geboren bleef 14% kinderloos; bij de geboortegaangangen 1960-1970 was dat bijna 20%. Hoogopgeleide vrouwen blijven vaker kinderloos dan vrouwen met een middelbaar of laag opleidingsniveau. Terwijl het percentage kinderlozen onder hoogopgeleide vrouwen bij achtereenvolgende cohorten sinds 1945 nagenoeg gelijk bleef (27%), nam het bij laagopgeleide vrouwen toe van 9% tot 16% en bij middelbaar opgeleide vrouwen van 14% tot 21% (Van Agtmaal-Wobma en Van Huis 2008).

Het percentage mannen dat kinderloos blijft is niet alleen groter, het is ook sterker gestegen dan het percentage kinderloze vrouwen. Dat komt onder andere omdat mannen vaker geen partner hebben of nooit gehuwd zijn geweest (Wobma en Van Huis 2010).

Ouderen zonder partner en zonder kinderen hebben in de regel een kleiner netwerk waar zij een beroep op kunnen doen. Uit onderzoek naar de gevolgen van kinderloosheid in verschillende landen blijkt dat kinderloze mannen een slechtere gezondheid en een kleiner sociaal netwerk hebben dan vrouwen zonder kinderen. Bij getrouwde mannen heeft kinderloosheid echter weinig gevolgen voor hun welzijn. Vrouwen die nooit getrouwd zijn geweest en als gevolg daarvan kinderloos zijn gebleven, verkeren vaak in een relatief gunstige sociaal-economische positie. Bovendien hebben vrouwen zonder kinderen vaker dan moeders contact met vrienden en burens. Meer aan het eind van hun leven ervaren mensen zonder kinderen echter een tekort aan informele steun. Ze zijn dan meer aangewezen op formele zorg (Dykstra en Hagestad 2007).

De hoofdstukken over generaties in familieverband

Het thema mobiliteit richt zich met name op de onderwijsmobiliteit. In hoofdstuk 2 (*Grenzen aan de opwaartse onderwijsmobiliteit?*) staat de vraag centraal in hoeverre kinderen nog steeds een hoger opleidingsniveau behalen dan hun ouders. Komen na de sterke toename van het opleidingsniveau van de bevolking de grenzen van de maatschappelijke stijging van kinderen ten opzichte van hun ouders in zicht, en is er wellicht zelfs sprake van neerwaartse onderwijsmobiliteit? Nagegaan wordt of de kansen van kinderen uit lagere sociale milieus om op de maatschappelijke ladder te stijgen verbeterd zijn, in hoeverre kinderen uit hogeropgeleide milieus hun ouders weten te evenaren, en welke middelen laatstgenoemde ouders inzetten om eventuele statusdaling van hun kinderen te voorkomen. Tot slot komt ter sprake hoe de Nederlandse bevolking denkt over de onderwijskansen van kinderen en over het belang van diploma's, en wordt bekeken welke verwachtingen ouders koesteren ten aanzien van het opleidingsniveau van hun kinderen.

In een vijftal hoofdstukken komt de overdracht van opvattingen, gedragingen en leefstijl binnen families aan de orde. In hoeverre lijken kinderen op hun ouders? Gaat het gezegde 'zo ouders, zo kinderen' ook daadwerkelijk op? Houden volwassen kinderen er op diverse terreinen vergelijkbare opvattingen, voorkeuren en gedragingen op na als hun ouders of zijn er meer verschillen dan overeenkomsten?

Hoofdstuk 3 (*Piepen de jongen zoals de ouders zongen?*) gaat in op de vraag in hoeverre ouders zich bij de opvoeding van hun kinderen laten leiden door de wijze waarop zijzelf door hun ouders zijn opgevoed. Eerst wordt nagegaan welke opvoedingsdoelen ouders belangrijk vinden bij de opvoeding en of ouders van diverse leeftijden andere accenten leggen. Vervolgens komt aan de orde of ouders vinden dat ze hun kinderen op dezelfde wijze opvoeden als ze zelf zijn opgevoed of dat ze het juist heel anders doen. Ten slotte wordt onderzocht of de opvoedingsdoelen van volwassen ouders samenhangen met die van hun ouders, en in hoeverre kenmerken als geslacht, leeftijd, opleidingsniveau of een al dan niet religieuze achtergrond de accentverschillen in de opvoedingsdoelen tussen volwassen kinderen en hun ouders verklaren.

Hoofdstuk 4 (*Leren participeren: de civil society van ouder op kind*) is gewijd aan de vraag in hoeverre volwassen kinderen op religieus gebied, op het gebied van politieke betrokkenheid en stemgedrag, en bij deelname aan het verenigingsleven en vrijwilligerswerk en dezelfde opvattingen, voorkeuren en gedragingen vertonen als hun ouders. Bij kerkgang, geloofspraktijk en bij maatschappelijke activiteiten worden zelfs overeenkomsten en verschillen tussen drie generaties – grootouders, ouders en kinderen – in beeld gebracht. Behalve aan overdracht van politieke betrokkenheid en stemgedrag tussen generaties wordt ook aandacht geschonken aan het fenomeen 'politiek-bestuurlijke families in Nederland'.

Vergelijkbare vragen naar de mate van gelijkheid tussen ouders en kinderen komen aan bod in hoofdstuk 5 (*Doet voorbeeld volgen? Gelijkheid in de vrijetijdsbesteding van kinderen en hun ouders*), maar dan op het gebied van sport, museumbezoek, kunstbeoefening en lidmaatschap van vrijetijdsverenigingen. Nagegaan wordt of de invloed van ouders op alle terreinen even groot is, en welke achtergrondkenmerken van de ouders zoals geslacht

en opleiding een rol spelen bij de activiteiten van de kinderen in de verschillende vrijetijd domeinen.

Hoofdstuk 6 (*Overdracht van gezonde en ongezonde leefgewoonten*) kijkt ook naar de voorbeeldfunctie van ouders. Aan de hand van literatuuronderzoek wordt een antwoord gegeven op de vraag in hoeverre het gedrag van ouders van invloed is op de ontwikkeling van (on)gezonde leefgewoonten bij hun kinderen. Daarbij gaat het met name om de kans dat kinderen gaan roken, alcohol gaan drinken en overgewicht ontwikkelen als gevolg van gewoonten die ze van huis uit meekrijgen. In dit hoofdstuk komt niet alleen de voorbeeldfunctie van ouders aan de orde, maar ook de invloed van genetische aanleg. Dat laatste gebeurt aan de hand van resultaten van het zogeheten tweelingenonderzoek. Hoofdstuk 7 (*Overdracht van woonkwaliteit van ouder op kind*) gaat in op de vraag in hoeverre de woonpositie van kinderen (huurhuis of koophuis, niveau van wonen) lijkt op die van hun ouders, en in welke mate ruimtelijke nabijheid (dezelfde woningmarkt) deze gelijkensis beïnvloedt; ook wordt de rol onderzocht van twee andere factoren: de sociaal-economische positie van de ouders en de socialisatie (die plaatsvindt doordat ouders zichtbaar belang hechten aan de woonsituatie van hun kinderen). Speciale aandacht gaat uit naar de problemen van starters op de woningmarkt en naar de financiële steun van ouders bij de aankoop van een (eerste) koopwoning.

De laatste vier hoofdstukken over generaties in familieverband hebben de onderlinge solidariteit tussen ouders en hun (jong)volwassen kinderen als onderwerp. Als eerste komt in hoofdstuk 8 (*Gepaste afstand. Over ruimtelijke nabijheid van ouders en kinderen*) de geografische afstand tussen ouders en kinderen aan de orde, een niet onbelangrijke factor bij onderlinge contacten en de uitwisseling van steun en hulp tussen (jong)volwassen kinderen en hun ouders. Geografische afstand ontstaat bij het uit huis gaan van de jongvolwassen kinderen. De motieven voor het uit huis gaan komen aan de orde, evenals het in huis nemen van hulpbehoevende ouders door kinderen; ook is er aandacht voor de boemerangkinderen, die na een periode van zelfstandig wonen tijdelijk weer terugkeren naar het ouderlijk huis. Het tweede deel van het hoofdstuk is gewijd aan de vraag hoe dicht Nederlanders naar eigen zeggen bij hun familie willen wonen en welke motieven daarbij een rol spelen. Ten slotte is er aandacht voor de feitelijke afstand tussen ouders en kinderen en voor het verhuisgedrag van ouders die dichter bij hun kinderen en kinderen die dichter bij hun ouders gaan wonen.

Vervolgens wordt in hoofdstuk 9 ingezoomd op de *Uitwisseling van steun tussen ouders en hun jongvolwassen kinderen*. In de fase van jongvolwassenheid (18 tot 34 jaar) gaan kinderen belangrijke verplichtingen aan op het gebied van werk, relaties en gezinsleven. Hun ouders bevinden zich in een levensfase die daar in zekere zin het spiegelbeeld van is; een fase waarin ze geleidelijk minder gaan werken, meer vrije tijd krijgen, en meestal over een goede gezondheid en over voldoende financiële middelen beschikken. Onderzocht wordt hoe het in deze levensfase staat met de onderlinge contacten en de uitwisseling van steun tussen ouders en kinderen. Daarbij komt zowel de invloed van de levenslooppositie van het kind (komst van een partner, geboorte (klein)kinderen, een eventuele scheiding) als de invloed van de levenslooppositie van de ouder (al dan niet gescheiden, verweduwd en/of hertrouwd) aan de orde.

In hoofdstuk 10 over de *Uitwisseling van steun tussen kinderen en hun oude ouders* worden vergelijkbare vragen gesteld, maar dan voor een latere levensfase, waarin de kinderen de middelbare leeftijd (45 tot 64 jaar) hebben bereikt en hun ouders geleidelijk aan meer ondersteuning en eventueel mantelzorg nodig hebben. Het hoofdstuk begint met de constatering dat de druk om mantelzorg te geven de laatste jaren is toegenomen en dat oude mensen steeds vaker een beroep zullen moeten doen op hun eigen netwerk. In het eerste deel van het hoofdstuk wordt nagegaan hoe mensen denken over de zorg voor hulpbehoevende ouders. Vinden ze dat een taak voor de overheid of voor de familie en zijn ze bereid om voor hun ouders te zorgen? Het tweede deel van het hoofdstuk gaat in op de onderlinge contacten en de verschillende vormen van steun tussen kinderen hun oude ouders, en op de redenen waarom familieleden elkaar steun verlenen.

Tot slot komt in hoofdstuk 11 de finale vorm van financiële steun van ouders aan hun kinderen ter sprake: *Nalatenschappen*. Wat is er bekend over de ontwikkeling van het aantal erfenissen en over de gemiddelde waarde ervan? In dat verband komt ook de vraag aan de orde in hoeverre ouders al tijdens hun leven een deel van hun vermogen in de vorm van schenkingen aan hun kinderen overdragen. Vervolgens wordt uitvoerig ingegaan op de motieven van ouders om iets aan hun kinderen na te laten. Behalve een beeld van nalatenschappen binnen families geeft dit hoofdstuk ook een beeld van veranderingen in de mate waarin maatschappelijke generaties tot vermogensoverdracht via nalatenschap (zullen) besluiten. Met dat laatste biedt dit hoofdstuk de opmaat voor het tweede deel van dit rapport.

1.3 Deel 2: maatschappelijke generaties

De kerngedachte

De kerngedachte achter het idee van maatschappelijke generaties is dat mensen mede zijn gevormd door de sociale omstandigheden en historische gebeurtenissen uit hun jeugd. Die 'formatieve ervaringen' zouden voor de rest van het leven mede bepalen hoe men het leven en de wereld beziet.

Aangezien opeenvolgende geboortegaargangen of geboortecohorten in hun respectieve formatieve jaren met wisselende formatieve omstandigheden en gebeurtenissen te maken hebben, kunnen zij verschillen in de manier waarop ze naar het leven en de wereld kijken. Volgens sommigen zouden er zodanig scherpe verschillen tussen clusters van geboortecohorten bestaan, dat er duidelijk herkenbare generaties te onderscheiden zijn. Het is overigens niet zo dat de formatieve ervaringen verondersteld worden gedragspatronen, waarden of smaakvoorkeuren onveranderlijk vast te leggen. Iemand behoort immers niet alleen tot een bepaald geboortecohort, maar doorloopt gedurende het leven ook diverse levensfasen en is getuige van wisselende maatschappelijke en historische omstandigheden. Wel veronderstelt het denken in termen van maatschappelijke generaties dat het eerder opgedane wereldbeeld ook in latere levensfasen en in andere historische omstandigheden van invloed blijft.

De charme van het begrip generatie

Met name in de journalistiek worden met de regelmaat van de klok nieuwe generaties ten doop gehouden, meestal met als doel de jongvolwassenen te karakteriseren (zie hoofdstuk 21). Recentelijk is in de media aan de orde geweest of de generatie van de babyboomers meer dan andere generaties van de welvaartsstijging en de verzorgingsstaat heeft geprofiteerd. Ook sociologen hanteren het begrip generatie. Het succes waarmee Henk Becker met zijn boek *Generaties en hun kansen* (1992) op een brede lezerskring mikte, illustreert dat het denken in termen van generaties een aansprekende wijze van categorisering is.

De charme van het begrip generatie is dat het een handzame schets van de sociale veelvormigheid biedt. Dat dit begrip zo populair is komt wellicht deels door de individualisering en fragmentatie, die de indruk wekken dat oude categorisering aan belang inboeten. Te denken in termen van generaties staat in elk geval op licht gespannen voet met gedachten aan grotere onvoorspelbaarheid.

De aandrang tot categoriseren uit zich overigens niet slechts in de aantrekkingskracht van het begrip generatie, maar heeft eveneens tot aansprekende typering van levensfasen en van historische perioden geleid. De levensloop is opgedeeld in overzichtelijke perioden. Ogenschijnlijk neutrale leeftijds aanduidingen als tieners, twintigers, dertigers, veertigers en 65-plussers roepen onmiddellijk associaties op met eigenschappen en problemen die zich in een bepaalde levensfase manifesteren. Ook menig decennium is aan de hand van één kenmerk gekarakteriseerd. Zo waren de jaren twintig van de vorige eeuw 'roaring', stonden de jaren dertig in het teken van de crisis en de jaren veertig in dat van de oorlog. De jaren vijftig staan wel als gezapig te boek, de jaren zestig worden veelal met swingend jongerenprotest geassocieerd, waarbij het ik-tijdperk van de jaren zeventig dan weer tamelijk karakterloos afsteekt. In de jaren tachtig zou een no-nonsensetijdgeest geheerst hebben. Merkwaaardig genoeg laten dergelijke kernachtige typering van de jaren negentig van de vorige eeuw en van de jaren nul van deze eeuw nog op zich wachten.

De typering van generaties, levensfasen en decennia staan op gespannen voet met elkaar. Wanneer zowel opeenvolgende levensfasen als opeenvolgende historische tijdvakken elk een volstrekt eigen karakter zouden hebben, blijft er weinig ruimte voor de gedachte dat opeenvolgende geboortegaargangen of generaties van elkaar zouden verschillen. Wanneer, bijvoorbeeld, de recalcitrante twintigers die in de jaren zestig oproer kraaiden zich als kalmerende dertigers conformeerden aan het ik-tijdperk van de jaren zeventig en in de jaren tachtig als veertigers met een zekere maatschappelijke positie de no-nonsensetrom roerden, is er bitter weinig aanleiding om die geboortecohorten een specifieke identiteit toe te dichten.

In het tweede deel van het *Sociaal en Cultureel Rapport 2010* wordt gezien of en in hoeverre opeenvolgende geboortecohorten van elkaar verschillen en of daarin eventueel een patroon van generaties te herkennen is. Nu volgt allereerst een nadere kennismaking met het denken in termen van cohorten en generaties. Een separaat tekstblok bevat een beknopte toelichting op de analytische kant van de zaak.

Generaties

In zijn essays *Das Problem der Generationen* uit 1928 en 1929 gaf Karl Mannheim de eerste systematische sociologische uitwerking van maatschappelijke generaties als groepen binnen de bevolking die herkenbaar zijn aan eigenschappen die terug te voeren zijn op de verschillende omstandigheden waaronder men opgroeide. Hij wees erop dat de continue vervanging van de bevolking door sterfte en geboorte tot gevolg heeft dat er voortdurend mensen zijn die voor het eerst met de wereld in aanraking komen. Die wereld doet zich echter niet aan iedereen in dezelfde gedaante en onder dezelfde condities voor. Degenen die tegelijk opgroeien ondergaan wel dezelfde historische gebeurtenissen en veranderingen op dezelfde leeftijd. Indien daardoor beslissend beïnvloed, zouden ze een generatie kunnen vormen. Er is echter pas sprake van een generatie als deze mensen zich daadwerkelijk onderscheiden van mensen die eerder en later opgroeiden (Mannheim 1952: 286-320).

Een fraaie, hoewel niet al te bondige, ‘werkdefinitie’ van maatschappelijke generatie is te vinden bij Jacques van Doorn (2002: 25): ‘Een generatie bestaat uit personen van ongeveer dezelfde leeftijd die gegeven hun historische gesitueerdheid een eigen verhaal hebben te vertellen. Daar zij hetzelfde verleden delen, zullen zij aan de hand daarvan een specifiek generatiebesef ontwikkelen. Dit besef zal in het algemeen pregnanter zijn naarmate de gemeenschappelijke ervaringen een sterker stempel op de generatie hebben gedrukt. Het blijft dan niet bij tijdgebonden verhalen en beelden, maar er ontstaan specifieke gedragspatronen en mogelijk sociale formaties die zich langere tijd weten te handhaven, relatief ongevoelig voor de inmiddels optredende maatschappelijke en culturele veranderingen.’

Aan Mannheims denken over generaties ligt de veronderstelling ten grondslag dat mensen blijvend worden beïnvloed door hetgeen ze in hun jeugd meemaakten. Hem citerend: ‘Teneinde het biografisch belang van een gebeurtenis te kunnen inschatten, is het van belang te weten of die gebeurtenis een beslissende jeugdervaring is, of dat die gebeurtenis later in het leven plaats vond, bovenop andere belangrijke jeugdervaringen. Vroege impressies vloeien samen in een natuurlijk wereldbeeld, alle latere ervaringen ontlenen hun betekenis aan dit wereldbeeld. [...] Zelfs als de rest van iemands leven bestaat uit één lang proces van ontkenning en ontkrachting van het jong verworven wereldbeeld, zal de bepalende invloed van de vroege indrukken blijven overheersen’ (Mannheim 1952: 298). Mannheim situeerde de levensfase waarin vroege impressies tot een wereldbeeld samenvloeien rond de leeftijd waarop iemands intellectuele en spirituele capaciteiten zich manifesteren. Volgens hem omvat deze formatieve periode een aantal jaren vanaf het 17e levensjaar (Mannheim 1952: 299-301).

Overigens was Mannheim niet van mening dat generaties eenvormige blokken zijn. Leden van een generatie delen weliswaar de historische omstandigheden waaronder ze opgroeiden, en die hun ‘natuurlijk wereldbeeld’ beïnvloedden, maar kunnen daarop vanuit verschillende maatschappelijke achtergronden uiteenlopend reageren (Mannheim 1952: 304-309). Hij wees ook op het onderscheid tussen (eventuele) aanwijsbare verschillen tussen generaties en (eventuele) percepties in termen van generaties (*Generation an sich* respectievelijk *Generation für sich*). In theorie kunnen generaties van elkaar verschillen zonder dat mensen ze als zodanig (h)erkennen. Omgekeerd kunnen mensen ook in

termen van generaties denken zonder dat daar eigenlijk aanleiding toe is. Dan is dat nog steeds een maatschappelijk feit dat niet zonder consequenties is: 'If men define situations as real, they are real in their consequences' (Thomas en Thomas 1928: 571-572).

De grondgedachte achter het begrip generatie is dat adolescenten gevoeliger zijn voor de tijdgeest dan volwassenen, die immers reeds blijvend beïnvloed zijn door hun eigen eerdere formatieve ervaringen, en dat de indrukken die men in de adolescentiefase opdoet een blijvend stempel drukken. Deze gedachte is niet onbekritiseerd gebleven. Zo is er de tegenovergestelde gedachte dat socialisatie een levenslang leerproces is. De historicus Hans Righart heeft in deze een tussenpositie ingenomen. Volgens hem zijn verschillen tussen generaties tijdelijk van aard, omdat oudere generaties zich na enige tijd en met enige vertraging eveneens aan gewijzigde omstandigheden aanpassen, zoals in zijn ogen na de jaren zeventig het geval was met de proliferatie van moderne opvattingen onder traditionele generaties (Righart 1994).

Waar Mannheim de vorming van generaties als een mogelijkheid opvatte, die slechts onder bepaalde condities werkelijkheid zou worden, ziet Becker in generatievorming veeleer een wetmatigheid. Volgens Becker verscheen de ene na de andere generatie ten tonele doordat clusters geboortecohorten zich van eerdere clusters onderscheidden door andere kansen en formatieve invloeden. Volgens Becker (1992) groeiden opeenvolgende cohorten in Nederland onder dermate van elkaar verschillende historische omstandigheden op, dat zich enkele blijvend van elkaar verschillende generaties vormden (vgl. Elchardus en Heyvaert 1990; Strauss en Howe 1991; Mackay 1997 voor vergelijkbare typologieën in Vlaanderen, Australië en de Verenigde Staten).

De *vooorlogse generatie* (geboren in de periode 1910-1930) zou zijn getekend door de economische en politieke crises van de jaren dertig en door de daaropvolgende Tweede Wereldoorlog, en daarom sterk gericht zijn op economische zekerheid en op rust en orde, een streven dat tot uiting kwam in gezagsgetrouwheid en een sterk arbeidsethos. De *stille generatie* (1931-1940) groeide op tijdens de wederopbouw, die het aangereikte burgerlijke waardenpatroon bevestigde, maar ook meer kansen bood. De *protestgeneratie* (1941-1955) kwam tot wasdom in een periode van ongekende welvaartsstijging, waardoor men vooral oog kreeg voor zaken als democratisering en individuele ontplooiing, die men desnoods door politiek protest op de politieke agenda wilde krijgen. Het verschil met eerdere generaties gaat verder dan het politieke domein en omvat ook de seksuele revolutie, een verminderde oriëntatie op het gezin en een grotere sensitiviteit voor de grenzen aan de groei. In de jaren dat de *verloren generatie* (1956-1970) opgroeide reikten de bomen niet langer tot in de hemel, de vooruitzichten van deze generatie waren minder florissant; toch zouden de protestgeneratie en de verloren generatie weinig in hun oriëntaties van elkaar verschillen. Tot slot liet Becker zijn gedachten gaan over de *pragmatische generatie*, geboren na 1970 en getekend door de no-nonsensetijdgeest van de jaren tachtig. Het bureau Motivaction borduurde, overigens zonder naar Becker te verwijzen, op deze vijfdeling voort, en voegde er een zesde generatie aan toe: de *grenzeloze generatie*, geboren na 1985 en sterker gefocust op uiterlijkheden en consumptie dan op het welzijn van zichzelf en van anderen (Spangenberg en Lampert 2009). Intussen zag in 2008 een alternatieve generatietypologie het licht, met een oorlogsgeneratie (1910-1940), een babyboomgeneratie (1940-1960) en een keuzegeneratie (1960-?) (Ester et al. 2008).

Kantttekeningen

De notie van generatievorming veronderstelt zowel een helder afgebakende formatieve periode, waarna mensen nog maar weinig veranderen, alsook helder afgebakende historische tijdvakken. Bij deze notie zijn drie kantttekeningen te plaatsen.

Ten eerste vinden historische en sociaal-culturele ontwikkelingen doorgaans geleidelijk plaats. Zelfs 'zwarte donderdag' stortte de wereld niet van de ene op de andere dag in de crisis van de jaren dertig. Deze geleidelijkheid maakt het minder waarschijnlijk dat er zich scherpe verschillen tussen clusters van geboortecohorten voordoen.

Ten tweede zal de formatieve periode niet in iedere individuele levensloop exact dezelfde leeftijdsafbakening kennen, maar zullen de leden van één geboortegaang een zekere spreiding in het begin- en het eindpunt van hun formatieve jaren te zien geven. Gebeurtenissen die voor een laatbloei aan die formatieve jaren voorafgaan, behoren wel tot de formatieve ervaringen van cohortgenoten die zich eerder ontwikkelden.

Ten derde is het, zelfs in het hypothetische geval dat een historische ontwikkeling zich van de ene op de andere dag voltrekt en dat de formatieve periode van ieder individu in exact dezelfde fase van de levensloop valt, niet duidelijk welke geboortecohorten tot welke generatie behoren. Uitgaande van een scherp afgebakende crisisperiode die exact de jaren dertig omvat en van een formatieve periode die exact het 17e tot en met het 25e levensjaar omvat, is het de vraag bij welke cohorten de formatieve ervaringen voornamelijk in het teken staan van de crisis en bij welke cohorten dat niet meer het geval is. Slechts voor de cohorten 1913 en 1914 valt de formatieve periode volledig samen met de crisisjaren. Bij eerdere en latere jaargangen loopt de overlap tussen crisisjaren en formatieve periode geleidelijk terug van 10 jaar tot 0 jaar, dit laatste voor de cohorten 1904 respectievelijk 1923. Hoeveel formatieve crisisjaren moet iemand precies meemaken om lid te zijn van de vooroorlogse crisisgeneratie?

Als er al verschillen tussen cohorten bestaan, is het om deze drie redenen niet erg waarschijnlijk dat zich scherpe verschillen tussen generaties aftekenen. Eerder onderzoek naar generatiepatronen kwam tot de conclusie dat er in enkele opzichten weliswaar verschillen naar geboortecohort bestaan, maar dat die verschillen dermate gelijkmatig verlopen dat er geen reden is om welomlijnde generaties te onderscheiden (Dekker en Ester 1995; Van den Broek 1994, 1996, 1999; Hageaars 1998).

Cohortvervanging

Het idee dat de formatieve periode een blijvende invloed heeft op iemands leven, ligt ook ten grondslag aan theorieën over cohortvervanging. De kerngedachte achter dit mechanisme is dat sociaal-culturele veranderingen mede tot stand komen door de biologische fenomenen van geboorte en sterfte.

Auguste Comte toonde zich in 1839 optimistisch over het effect van cohortvervanging: 'Onze sociale vooruitgang berust in essentie op de dood' (Comte 1969: 635). Hij veronderstelde twee menselijke instincten: *l'instinct de conservation* en *l'instinct de innovation*. Het behoudende instinct was volgens Comte vooral verbreid onder mensen van gevorderde leeftijd, terwijl het veranderingsgezinde instinct tot het domein van de jongeren hoorde. Zonder de voortdurende vervanging van ouderen door jongeren zou derhalve geen sociale vooruitgang mogelijk zijn. Overigens kende hij ook het conservatieve instinct een

positieve rol toe in de totstandkoming van vooruitgang: zonder het goede te behouden zou voortdurende vernieuwing geen vooruitgang betekenen (Comte 1969: 636).

Comte geldt hiermee als vroege vertegenwoordiger van het idee dat sociaal-culturele veranderingen tot stand komen langs de weg van cohortvervanging.

Een hedendaagse toepassing van dit idee is te vinden in de theorie van Ronald Inglehart over 'de stille revolutie' (Inglehart 1977, 1990). Hij veronderstelde, overigens zonder naar Mannheim te verwijzen, dat iemands oriëntaties de omstandigheden weerspiegelen die heersten in de periode waarin diegene opgroeide (1990: 68-69). Inglehart concentreerde zich op de mate waarin mensen al dan niet tot wasdom kwamen in een tijdperk van economische en fysieke veiligheid. Terwijl de vooroorlogse cohorten opgroeiden onder de dreiging van werkloosheid en oorlog, stonden de jeugdijaren van de naoorlogse cohorten in het teken van materiële welvaart en vrede. Omdat aan hun behoefte aan economische en fysieke veiligheid was voldaan, konden de recentere cohorten zich bezighouden met niet-materiële zaken als vrijheid en zelfontplooiing, door Inglehart gekarakteriseerd als een postmaterialistische oriëntatie. Naarmate cohortvervanging de naoorlogse cohorten getalsmatig sterker maakt, voltrekt zich volgens Inglehart een stille revolutie in de vorm van een gestage groei van het aandeel postmaterialisten. Hij noemde die revolutie stil omdat ze zich langs de weg van cohortvervanging geruisloos voltrekt.

De werking van dit mechanisme is niet voorbehouden aan politieke oriëntaties, maar kan ten grondslag liggen aan allerlei vormen van sociaal-culturele verandering (Ryder 1965). Vergeleken met het idee van generatievorming scoort de gedachte aan cohortvervanging lager wat betreft het aanreiken van handzame en aansprekende typeringen. Daar staat tegenover dat cohortvervanging op minder verstrekkende assumpties gebaseerd is en op termijn toch verstrekkende gevolgen kan hebben.

Een analytische knoop

Theoretisch zijn er drie helder afgebakende begrippen in het geding: levensfase (waar bevindt iemand zich in de levenscyclus?), geboortjaar of -cohort (in welk jaar is iemand geboren c.q. in welke jaren viel iemands formatieve periode?) en jaar (over welk moment in de maatschappelijke en historische ontwikkeling gaat het?). Bij gegevensanalyse aan de hand van deze drie begrippen doen zich echter enkele complicaties voor. De aard van die complicatie varieert met de aard van de beschikbare gegevens. Daarbij is van belang of het gaat om onderzoek dat berust op een eenmalige observatie dan wel om onderzoek met meerdere observaties in de loop der jaren.

Een eenmalige observatie: levensfase of cohort?

In het geval dat men over onderzoeksgegevens over één moment beschikt, is het onmogelijk om vast te stellen in welke mate eventuele verschillen aan leeftijd dan wel aan geboortjaar toe te schrijven zijn. Wanneer bijvoorbeeld ouderen graag een glaasje jonge jenever nuttigen en jongeren een cocktail, is het niet duidelijk of dit komt doordat men jonge jenever pas op latere leeftijd leert waarderen of doordat eerdere cohorten met jonge jenever opgroeiden en recentere cohorten met een cocktail.

Hoewel dit in de praktijk wel met meer of minder voorbehoud gebeurt (vb. Diepstraten et al. 1998, resp. Spangenberg en Lampert 2009: 59-83), is het op basis van gegevens die op één moment zijn verzameld niet mogelijk om uitspraken te doen over verschillen tussen cohorten (of generaties), omdat dan met evenveel recht van verschillen tussen levensfasen kan worden gesproken.

Longitudinale data: levensfase, cohort of periode?

Wanneer er een reeks van observaties beschikbaar is (ook al zitten er steeds andere mensen in de steekproef), is het in beginsel wel mogelijk om levensfase en cohort van elkaar te onderscheiden. Immers, de 20- tot 30-jarigen uit 2000 zijn de 30- tot 40-jarigen uit 2010, en de 20- tot 30-jarigen uit 2010 zijn tien jaar later geboren dan hun leeftijdsgenoten uit 2000. Toch is ook hier sprake van een analytische knoop. Want terwijl er in theorie drie onafhankelijke variabelen in het geding zijn (leeftijd, geboortjaar en observatiejaar), ligt in de praktijk de derde variabele vast als de eerste twee bekend zijn. Wanneer van iemand bekend is dat die in 2010 de leeftijd 40 bereikt, ligt daarmee vast dat het gaat om iemand die geboren is in 1970. Deze knoop kan toch ontward worden door voor één van de drie variabelen een invulling te kiezen die afwijkt van de directe invulling ervan in jaren. In dit rapport wordt daartoe niet de variabele leeftijd gebruikt, maar de variabele levensfase. Binnen die variabele is een onderverdeling gemaakt naar de volgende categorieën:

- thuiswonend;
- zonder kinderen, jonger dan 40;
- met kinderen, jongste kind jonger dan 6;
- met thuiswonende kinderen, jongste kind ouder dan 6;
- zonder thuiswonende kinderen, ouder dan 40;
- 65 jaar of ouder.

Waar een dergelijke inhoudelijke invulling van levensfase in de beschikbare gegevens niet voor handen is, kan gekozen worden voor de meer technische invulling van het oplossen van restricties aan de variabele leeftijd, zoals in dit rapport in hoofdstuk 17 gebeurt.

Soms wordt in plaats van deze bewerkelijke methode wel volstaan met het beschouwen van twee van de drie variabelen, en wordt de derde als niet relevant buiten haakjes gezet. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer men waarnemingen over een bepaalde leeftijdsgroep op twee verschillende momenten vergelijkt en de verschillen tussen die twee waarnemingen vervolgens als verschillen tussen cohorten of generaties interpreteert (vb. Spangenberg en Lampert 2009: 59-83). Het problematische van deze interpretatie is echter dat wat men voor een verschil tussen cohorten of generaties houdt, met evenveel recht in termen van verschillende maatschappelijke omstandigheden geduid kan worden (in dit rapport bijvoorbeeld in figuur 17.1).

Cohort of generatie?

Wanneer men ter toetsing van een generatiepatroon alleen beziet of de veronderstelde generaties van elkaar verschillen, loopt men het risico over het hoofd te zien dat het achterliggende verband met geboortjaar mogelijk juist heel gelijkmatig verloopt. Dan zal een indeling in generaties weliswaar verschillen aan het licht lijken te brengen, maar vormen die verschillen gezinszins een bewijs dat de veronderstelde generatie indeling juist is. Integendeel, bij een gelijkmatig verband met geboortjaar zal een volstrekt tegengesteld generatiepatroon eveneens

verschillen tussen generaties aan het licht brengen (Van den Broek 1996). Het verdient derhalve aanbeveling om eerst met enige precisie het verband met geboortjaar te bezien. Dat gebeurt in dit rapport door het verloop van een samenhang te visualiseren voor op- en volgende vijf- of tienjaarscohorten.

Het gewicht van levensfase, cohort en meetjaar (periode)

De hoofdstukken in het tweede deel van dit rapport bevatten waar mogelijk staafdiagrammen waarin de (voor elkaar gecontroleerde) effecten van levensfase, cohort (of generatie) en meetjaar (of periode) zijn afgebeeld. De informatie over levensfase betreft dan de houding of het gedrag van mensen in een bepaalde levensfase, ongeacht wanneer men geboren is en ongeacht het moment van waarneming. De informatie over cohort betreft dan de houding of het gedrag van mensen die in een bepaalde periode geboren (en opgegroeid) zijn, ongeacht hun leeftijd en ongeacht het moment van waarneming. De informatie over meetjaar tot slot betreft het gedrag en de houdingen van de bevolking op verschillende momenten, ongeacht de bevolkingsopbouw in termen van levensfase en cohort. Het gaat steeds om de zuivere effecten van levensfase, cohort (of generatie) en meetjaar, zonder de interpretatiefouten als eerder in dit tekstblok vermeld.

Hoe dan dergelijke gegevens te interpreteren? Een eerste en vrij technisch antwoord heeft betrekking op de mate waarin de bundelingen (of schoven) van levensfasen, cohorten en meetjaren elk voor zich een tekening teweegbrengen. Hiervoor is telkens een maat berekend, de Sheafcoëfficiënt, die het onderlinge gewicht van de drie groepen variabelen (schoven) tot uitdrukking brengt. Dit maakt het bijvoorbeeld mogelijk te zeggen of de verschillen naar levensfase meer gewicht in de schaal leggen dan de verschillen naar geboortecohort.

Een tweede en meer inhoudelijk antwoord op die vraag is welk gewicht levensfase, cohort en meetjaar in de schaal leggen waar het gaat om maatschappelijke veranderingen. De drie effecten komen elk kort aan de orde.

De gecontroleerde informatie over levensfase beschrijft houdingen en gedrag in de diverse fasen van de levensloop. Wanneer daar een patroon in zit, volgt het gemiddelde individu met het klimmen der jaren dat patroon. In beginsel hebben dergelijke aan de levensloop gebonden wisselingen weinig effect op het gemiddelde onder de bevolking, tenzij de ene leeftijdsgroep op enig moment veel meer leden telt dan op een ander moment.

De gecontroleerde informatie over cohorten (of generaties) beschrijft verschillen die samenhangen met de tijd waarin men geboren en opgegroeid is. Dit kan in aanleg wel invloed op het bevolkingsgemiddelde hebben (zie de passage over cohortvervanging). Wanneer een generatie die jonge jenever drinkt sterft en in de bevolkingsopbouw vervangen wordt door een latere generatie met een voorkeur voor cocktails, heeft dit effect op het gemiddelde drinkpatroon van de bevolking. Hoewel langs deze weg op de lange termijn stapsgewijs grote veranderingen tot stand kunnen komen, dient het effect op korte termijn niet te worden overschat. In theorie kan binnen acht decennia langs deze weg een bevolking gestaag maar onverbiddeijk van karakter veranderen, wanneer bijvoorbeeld alle jeneverdrinkers door cocktaildrinkers worden vervangen. Op een termijn van tien jaar is het effect echter kleiner, omdat in de loop van een decennium grofweg slechts 12,5% van de bevolking door sterfte en geboorte wordt ververs. Het verschil tussen de tien gestorven geboorteaargangen en de tien nieuw ten tonele verschenen geboorteaargangen betreft dan maar een achtste deel van de bevolking en beïnvloedt dus ook maar een achtste van het bevolkingsgemiddelde (even aannemende dat beide tienjaarscohorten ongeveer evenveel leden tellen).

De gecontroleerde informatie over verschillen tussen de momenten van observatie (de meetjaren of periodes) ten slotte, weerspiegelt de schommelingen in houdingen en gedrag van de bevolking gecontroleerd voor eventuele veranderingen in de bevolkingsopbouw naar leeftijd en geboortjaar. Dit verwijst vrij direct naar de maatschappelijke omstandigheden of de tijdgeest op de diverse momenten van waarneming.

De hoofdstukken over verschillen tussen generaties

De mate waarin cohorten en eventueel generaties van elkaar verschillen is in dit rapport op een aantal vlakken tegen het licht gehouden. In *De nieuwe man?* (hoofdstuk 12) komt aan de orde in hoeverre recente cohorten mannen zich van eerdere cohorten onderscheiden door andere denkbeelden over en ander gedrag wat betreft de taakverdeling tussen de seksen. In hoofdstuk 13 gaat de aandacht uit naar eventuele *Generaties in het onderwijs en op de arbeidsmarkt*. Is de stijging van het onderwijsniveau wel of niet gelijkmatig over opeenvolgende cohorten verdeeld en hebben wisselende kansen bij het betreden van de arbeidsmarkt tot blijvende verschillen geleid? Vervolgens komt in *Toenemende integratie bij de tweede generatie?* (hoofdstuk 14) ter sprake in hoeverre de hier geboren generatie binnen etnische groepen meer geïntegreerd is in de Nederlandse samenleving dan de hier naar toe geïmmigreerde generatie van hun ouders. Het begrip generatie heeft in dit hoofdstuk dus een eigen en specifieke invulling. Daarna richt de aandacht zich weer op de autochtone bevolking, als eerste op het maatschappelijk middenveld. In hoofdstuk 15 over *De civil society: generationele verhoudingen* gaat het om de vraag in hoeverre veranderingen in religieuze, maatschappelijke en politieke betrokkenheid een verandering binnen de gehele bevolking betreffen dan wel vooral aan bepaalde geboortecohorten of generaties zijn toe te schrijven. In hoofdstuk 16 wordt dezelfde vraag gesteld met betrekking tot *Verschillen in de vrijetijdsbesteding*. In het antwoord op die vraag passeren cultuurparticipatie, mediagebruik, sport en uithuizige vrijetijdsbesteding de revue. In hoofdstuk 17 *Geboortecohorten en hun positie op de woningmarkt* gaat de aandacht uit naar eventuele verschillen naar geboortjaar in het wonen. Aan de orde komen eigenwoningbezit, het wonen in een eengezinswoning, de woonkwaliteit, de financiering van de woning alsook percepties over het wonen van de eigen en van andere generaties. Hoofdstuk 18 (*Welke generatie heeft het meeste profijt van de overheid?*), dat op verzoek van het SCP is geschreven door enkele medewerkers van het Centraal Planbureau (CPB), kent in tweeërlei opzicht een veel breder perspectief. Het beschouwt het profijt van de overheid over de gehele levensloop van diverse generaties en baseert zijn uitkomsten mede op scenario's van toekomstige ontwikkelingen (dat laatste omdat leden van de recentere cohorten nog een flink deel van hun leven voor zich hebben). Het CPB heeft alleen leeftijdsgevoelige uitgaven onderzocht, die samen zo'n 60% van alle overheidsuitgaven vormen. De overige uitgaven (zoals voor defensie, infrastructuur en ontwikkelingssamenwerking) zijn niet toegerekend maar evenredig over alle leeftijdsgroepen verdeeld. Daarmee vormt het hoofdstuk een opmaat naar het derde deel van dit rapport, waarin de verhoudingen tussen generaties centraal staan, inclusief het vraagstuk van de solidariteit tussen opeenvolgende generaties.

1.4 Deel 3: verhoudingen tussen generaties

Het derde deel van dit Sociaal en Cultureel Rapport gaat over de verhoudingen tussen generaties. Die verhoudingen zijn langs twee lijnen uitgewerkt. De eerste lijn betreft de mate waarin men in beeldvorming en gedrag generatiele scheidslijnen hanteert. Bezien wordt of men met mensen uit andere generaties omgaat, of men het gedrag van de jeugd in termen van generatie of levensfase interpreteert, en of men de eigen groep en andere groepen als generaties definieert. De tweede lijn betreft de vraag in hoeverre de ene generatie solidair is met de andere. Zo geven mensen aan dat zorg voor het milieu belangrijk is, wil men het milieu in goede staat achterlaten voor latere generaties. Op het terrein van de pensioenen zijn de rollen omgedraaid en tonen recentere generaties zich min of meer solidair met eerdere generaties.

Omgang en beeldvorming

Uit onderzoek naar de lotgevallen van generaties in de twintigste eeuw (Diepstraten et al. 1998) komt onder meer naar voren dat de solidariteit tussen generaties groter is dan menigeen vermoedt. Ook blijkt er geen sprake te zijn van een generatiekloof. Indien die zou bestaan, zou dat inhouden dat negatieve kenmerken aan andere generaties worden toegedicht en positieve eigenschappen aan de eigen generatie. Negatieve kenmerken als egoïsme en onverschilligheid worden door de eerdere generaties aan de latere generaties toegedicht, maar jongeren blijken deze negatieve kwalificaties vaak te delen. Dat geldt ook voor andere kwalificaties. Zo vinden naoorlogse generaties van zichzelf dat ze flexibel, kritisch en idealistisch zijn, waar recente generaties het weer mee eens zijn. Sinds het eind van de vorige eeuw is hierin weinig veranderd (Ester et al. 2008). De recente generatie zou meer gericht zijn 'op netwerken, uiterlijkheden en kicks' (Spangenberg en Lampert 2009: 80) en minder belangstelling hebben voor het eigen welzijn, het milieu en de maatschappij (ibid.: 75-77). Overigens blijkt uit dit Sociaal en Cultureel Rapport dat die belangstelling helemaal niet zo gering is.

Solidariteit tussen generaties

In de media valt de nodige aandacht te noteren voor de verhouding tussen de generaties, met name tussen de babyboomers en de huidige confettigeneratie, zoals *HP/De Tijd* (18 juni 2010) deze heeft betiteld. Volgens *Trouw* (14-08-2010) is de strijd tussen generaties in volle gang, volgens *Elsevier* (31 juli 2010) daarentegen is de haat jegens babyboomers geheel misplaatst. In het maatschappelijke debat over de houdbaarheid van het pensioenstelsel klinken twijfels door over de bereidheid van recente generaties om te betalen voor eerdere generaties. De solidariteit tussen generaties lijkt op grenzen te stuiten. Dat debat spitst zich toe op de vermeende bevoorrechte positie van babyboomers ten opzichte van de dertigers en veertigers van nu. Dat de solidariteit tussen generaties onder druk is komen te staan, heeft te maken met de scheefgroeiende demografische verhoudingen (zie het tekstblok over grijze en groene druk): in een situatie met meer ouderen en minder jongeren, en als gevolg daarvan een kleiner aandeel werkenden, kan het financiële draagvlak voor collectief gefinancierde voorzieningen slinken.

Maar een klein deel van de bevolking ziet andere generaties als rivalen en betoont weinig solidariteit met andere generaties. Slechts weinigen vinden dat eerdere generaties hun levenskansen belemmeren, met één uitzondering: de verloren generatie vindt het niet eerlijk dat de overheid voor eerdere generaties veel heeft geregeld, terwijl zij tal van voorzieningen zelf moeten betalen. 'Meer dan andere generaties voelen zij zich het slachtoffer van een terugtrekkende overheid en toenemende marktwerking' (Diepstraten et al. 1998: 203). In hun onderzoek van tien jaar later onderscheiden de auteurs drie generaties: de oorlogsgeneratie, de babyboomgeneratie en de keuzegeneratie (Ester et al. 2008). Die laatste generatie vindt in 2006 meer dan in 1996 dat het oneerlijk is dat de overheid voor eerdere generaties van alles heeft geregeld en betaald, terwijl latere generaties geacht worden zelf hun rekening te betalen. Zij is dan ook minder bereid bij te dragen aan de AOW voor huidige en toekomstige generaties. De tegenstelling tussen de generaties lijkt in die tien jaar dus scherper te zijn geworden (ibid.: 143-144), maar zij manifesteert zich vooral op het terrein van de sociale zekerheid en veel minder op andere terreinen. Inmiddels zijn we vier jaar verder en lijken generationele tegenstellingen onder invloed van eerst de krediet- en later de pensioen crisis aangescherpt. We zullen zien in hoeverre daarvoor empirische aanwijzingen zijn te vinden.

In de maatschappelijke discussie vallen geluiden te horen dat recente generaties minder bereid zijn mee te betalen aan voorzieningen voor eerdere generaties, waaronder voor pensioenvoorzieningen. Dit doet de vraag rijzen of het min of meer stilzwijgende contract tussen generaties over collectief gefinancierde overdrachten voor voorzieningen gehandhaafd kan blijven. De gekozen solidariteitsvormen betreffen overdrachten van rijk naar arm, van gezond naar ongezond, van geschikt naar ongeschikt, van werkend naar niet-werkend. Anders dan bij de familiale solidariteit tussen ouders en kinderen gaat het bij de maatschappelijke solidariteit om verplichte deelname aan collectief gefinancierde voorzieningen. Deze maatschappelijke solidariteit brengt vormen van (wettelijke) dwang en verplichtingen met zich mee. Deelname aan het ziektekostenstelsel is wettelijk verplicht, alle belastingplichtigen dragen bij aan collectieve en sociale voorzieningen en verzekeringen. In de woorden van de WRR (1999: 63): 'Het begrip 'generatie' verandert in de macrosfeer: het gaat niet zozeer om betrekkingen tussen ouders en (volwassen) kinderen, maar om de algemene verhouding tussen leeftijdsgroepen en cohorten, en om bijvoorbeeld de verhouding tussen de werkende bevolking als geheel en de groep gepensioneerden als geheel.' Ook het begrip solidariteit krijgt dan een andere invulling: die van gemeenschappelijk opgebrachte gelden waaruit inkomensoverdrachten aan bepaalde groepen (kinderen, gepensioneerden, werklozen) worden betaald. De overheid organiseert deze 'macrosolidariteit', die zich daarin onderscheidt van de informele, niet-georganiseerde en niet-geïstitutionaliseerde ondersteuning in de microsfeer. Met de ontwikkeling van de verzorgingsstaat is solidariteit ontstaan in de vorm van verlicht eigenbelang: door risico's te dekken, maar vooral te delen met anderen, dekt men zich in tegen de financiële gevolgen van werkloosheid, ziekte, ouderdom en andere gebreken (WRR 1999: 63).

Deze collectieve solidariteit kent twee varianten: de eerste is de *kanssolidariteit*, wat inhoudt dat leden van een collectief dezelfde risico's lopen, de tweede is de *subsidiërende solidariteit*, wat wil zeggen dat groepen met een laag risico meebetalen aan de

risicodekking van groepen met een hoog risico. In de verzorgingsstaat is een stelsel ontstaan waarbij diverse risico's over diverse bevolkingsgroepen verdeeld zijn: gezonden betalen mee aan de kosten van ongezonden, mensen zonder kinderen aan de kosten van kinderen (kinderbijslag), mannen aan de AOW van vrouwen, en jongeren aan de pensioenen van ouderen (intergenerationele solidariteit) (WRR 1999: 64). De solidariteit tussen de generaties speelt het sterkst bij de collectieve pensioenregelingen en bij de AOW, reden waarom er in dit rapport vooral aandacht is voor deze vorm van solidariteit.

Grijze en groene druk

Een langere levensduur

De Nederlandse bevolking wordt steeds ouder. De levensverwachting is de afgelopen eeuw sterk toegenomen, zowel bij de geboorte als bij de leeftijd van 65 jaar. De gemiddelde levensverwachting bij geboorte nam vooral in de eerste helft van de vorige eeuw sterk toe. Sinds de jaren zeventig geldt dat vooral voor de 65-plussers. Het aantal gezonde levensjaren steeg eveneens (tabel 1.3).

Tabel 1.3

Levensverwachting bij geboorte en bij 65 jaar (in jaren)

	mannen bij geboorte	mannen bij 65 jaar	vrouwen bij geboorte	vrouwen bij 65 jaar
1900	47	11	50	12
1950	71	14	73	15
2000	76	15	81	19
2008	78	18	82	21
2060	84	22	86	24

Bron: Poelman en Van Duin via www.cbs.nl (2010)

De gemiddelde levensduur zal de komende decennia naar verwachting verder toenemen. De prognose voor een 0-jarige in 2060 is respectievelijk 84 jaar voor een jongen en 86 jaar voor een meisje. Dat zet niet alleen de toekomstbestendigheid van ons pensioenstelsel onder druk (Commissie-Goudswaard 2010), maar leidt ook tot een grotere vraag naar zorg.

De babyboom

Het aantal geboorten laat sinds 1900 grote schommelingen zien. Werden er tussen 1900 en 1940 gemiddeld 175.000 kinderen per jaar geboren, na de Tweede Wereldoorlog steeg het aantal fors: in 1946 werd een record van 284.000 geboorten bereikt. Dat jaar wordt algemeen gezien als het begin van de babyboom. Vanaf de jaren zeventig is het aantal geboorten snel gedaald: 1983 laat een laagterecord zien van 170.000 geboorten. Dan volgt weer een lichte stijging, om in 2000 uit te komen 207.000 geboorten. Daarna wisselt het beeld, met 179.000 geboorten in 2007, 204.000 in 2008 en 185.000 in 2009 (CBS, StatLine).

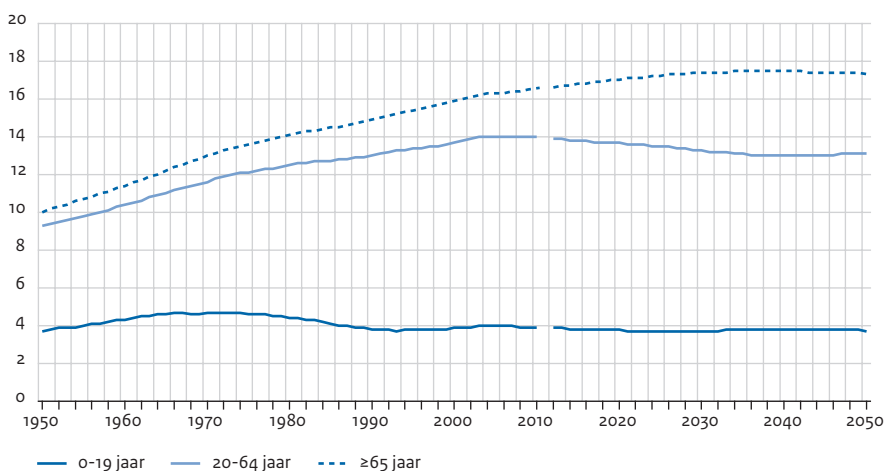
Vergrijzing en ontgroening

De laatste 60 jaar is het aantal 65-plussers fors toegenomen en is het aantal jongeren gedaald. Figuur 1.1 laat de samenstelling van de bevolking zien van 1950 tot 2010. Vooral het aandeel 65-plussers ten opzichte van de het aandeel 20- tot 64-jarigen is in die periode flink gestegen: van zo'n 15% in 1950 tot 25% nu; dat zijn er 2,5 miljoen. Tegenover iedere 65-plusser staan vier personen die tot de beroepsbevolking behoren. Over dertig jaar zijn dat er naar verwachting twee.

De potentiële beroepsbevolking, dat wil zeggen personen in de leeftijd van 20 tot 64 jaar, is in omvang gegroeid van 5,5 miljoen in 1950 tot 10 miljoen nu. Omdat de naoorlogse geboortegolf in de jaren zeventig tot stilstand kwam, is de bevolking van 0-19 jaar inmiddels gestabiliseerd op een aantal van minder dan 4 miljoen (Commissie-Goudswaard 2010: 24).

Figuur 1.1

Samenstelling bevolking 1950-2010

De hoofdstukken over verhoudingen tussen generaties

Veel beschouwingen over generaties gaan voornamelijk over de generatiekloof. Maar is er tegenwoordig nog wel sprake van een generatiekloof, zoals die in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw werd gevoeld? In hoeverre is de jeugd van tegenwoordig anders dan vroeger en in hoeverre ergert dat eventuele verschil ouderen tegenwoordig meer dan vroeger? Wat kan gezegd worden over de jeugd van tegenwoordig en over de verhouding tussen ouderen en jongeren? Zijn de hangjongeren van nu anders dan de nozems van vroeger? Wie ergert zich aan wie? Over al deze vragen gaat *De jeugd van tegenwoordig* (hoofdstuk 19).

In *Gescheiden werelden* (hoofdstuk 20) komen de contacten tussen ouderen en jongeren aan bod. Hoe groot is de kans dat ouderen en jongeren elkaar ontmoeten op straat, in de buurt, op het werk of binnen een vereniging? Het gaat hier uitdrukkelijk niet om ontmoetingen tussen familieleden. Komen jongeren en ouderen elkaar buiten de familie om nog tegen en zo nee, is dat dan erg?

Hoofdstuk 21, *Talking 'bout my generation*, gaat over het denken in termen van generaties in het leven van alledag. In welke mate denkt men in die termen? Vindt men zichzelf tot een generatie behoren en zo ja, op grond van welke kenmerken? Rekent men anderen tot een bepaalde generatie? En tot slot: denkt men blijvend door vroegere ervaringen gekenmerkt te zijn?

De discussie over de verhouding tussen generaties concentreert zich momenteel rond het pensioenvraagstuk. Door de vergrijzingsgolf is de solidariteit tussen jongeren en ouderen onder druk komen te staan, en de kredietcrisis heeft die spanning alleen maar doen toenemen. De overheid onderzoekt nu of het mogelijk is de pensioenen betaalbaar te houden door de pensioengerechtigde leeftijd te verhogen, al dan niet in combinatie met premieverhoging dan wel afstempelen van het pensioen. In *Solidariteit in de pensioenen* (hoofdstuk 22) wordt bekeken in hoeverre generaties zich solidair met elkaar tonen in het oplossen van de pensioenproblematiek.

Deel 3 sluit af met hoofdstuk 23 over de vraag *Milieu van later, wiens zorg nu?* Nagegaan is in hoeverre er solidariteit tussen generaties bestaat op ecologisch vlak. Milieuproblemen zijn vaak ontstaan in het verleden, de gevolgen worden nu en in de toekomst ervaren. In hoeverre voelen de inwoners van Nederland zich verantwoordelijk voor het milieu en vinden zij het belangrijk om het milieu in goede kwaliteit door te geven aan toekomstige generaties? In welke mate zien we dit verantwoordelijkheidsbesef terug in milieuvriendelijk gedrag? Is de solidariteit met toekomstige generaties vooral bij de eerdere generaties te vinden, of zijn ook latere generaties ervan doordrongen? In de epiloog laat Paul Schnabel zijn licht schijnen over het beeld dat van generaties bestaat en beantwoordt hij de vraag naar de noodzaak van generatiebeleid.

Noot

- 1 Een omvangrijk onderzoek waarbij in de periode 2002-2004 meer dan 10.000 respondenten van 18 tot 80 jaar werden ondervraagd over hun familieverbanden. De NKPS wordt ondersteund door subsidie 480-10-009 van het Fonds Investerings Groot van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), en door het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI), de Universiteit Utrecht, de Universiteit van Amsterdam en de Universiteit Tilburg.

Literatuur

Agtmaal-Wobma, E. van, en M. van Huis (2008). De relatie tussen vruchtbaarheid en opleidingsniveau van de vrouw. In: *Bevolkingstrends*, jg. 56, nr. 2, p. 32-41. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Becker, H. (1992). *Generaties en hun kansen*. Amsterdam: Meulenhoff.

- Bengtson, Vern L. (2001). Beyond the Nuclear Family. The Increasing Importance of Multigenerational Bonds. In: *Journal of Marriage and Family*, jg. 63, nr. 1, p. 1-16.
- Besjes, G. en R. van Gaalen (2008). Jong geleerd, fout gedaan? In: *Bevolkingstrends*, jg. 56, nr. 2, p. 23-31. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Blossfeld, Hans-Peter en A. Timm (red.) (2003). *Who marries whom? Educational systems as marriage markets in modern societies. A comparison of thirteen countries*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Bontekoning, A. (2010). *Het generatie raadsel. Ontdek de kracht van generaties*. Amsterdam: Mediawerf.
- Bourdieu, P. (1989). Economisch kapitaal, cultureel kapitaal, sociaal kapitaal. In: P. Bourdieu (red.), *Opstellen over smaak, kapitaal en veldbegrip* (p. 120-141). Amsterdam: Van Gennep.
- Brinkgreve, C. (2010). *Het belang van emotioneel kapitaal* (Kohnstammlezing 2010). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Brinkgreve, C. en B. van Stolk (1997). *Van huis uit. Wat ouders aan hun kinderen willen meegeven*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Broek, A. van den (1994). Cohorten zonder generaties. Cohortvervanging en generatievorming in Nederland. In: *Sociologische Gids*, jg. 41, nr. 5, p. 346-371.
- Broek, A. van den (1996). *Politics and generations. Cohort replacement and generation formation in the Netherlands*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Broek, A. van den (1999). De verraderlijke charme van het begrip generatie (paper gepresenteerd op de NVMC-voorjaarsconferentie *De Waan van de dag, sociale wetenschap en publieke agenda*, Utrecht, 23 april 1999).
- CBS (2009). *Relatie en gezin aan het begin van de 21ste eeuw*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Commissie-Goudswaard (2010). *Een sterke tweede pijler. Naar een toekomstbestendig stelsel van aanvullende pensioenen*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (Commissie Toekomstbestendigheid Aanvullende Pensioenregelingen).
- Comte, A. (1969, oorspronkelijk 1839). Cinquante-unième leçon. Lois fondamentales de la dynamique sociale, ou théorie générale du progrès naturel de l'humanité. In: A. Comte (red.), *Cours de philosophie positive* (p. 623-736). Brussel: Culture et Civilisation.
- Dekker, P. en P. Ester (1995). Political attitudes in a generational perspective; the Netherlands 1970-1992. *Acta Politica* 30/1: 57-74
- Diepstraten, I., P. Ester en H. Vinken (1998). *Mijn generatie. Zelfbeelden, jeugdervaringen en lotgevallen van generaties in de twintigste eeuw*. Tilburg: Syntax Publishers.
- Doorn, J. van (2002). *Gevangen in de tijd. Over generaties en hun geschiedenis*. Amsterdam: Boom.
- Dronkers, J. en W. Ultee (red.) (1995). *Verschuivende ongelijkheid in Nederland. Sociale gelaagdheid en mobiliteit*. Assen: Van Gorcum.
- Dykstra, P. (2003). *Het zit in de familie* (oratie). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Dykstra, P. en G. Hagestad (2007). Childlessness and Parenthood in Two Centuries. In: *Journal of Family Issues*, jg. 28, nr. 11, p. 1518-1532.
- Dykstra, P.A. en J. de Jong-Gierveld (1997). Huwelijksgeschiedenis en informele en formele hulp aan ouderen. In: *Bevolking en gezin*, jg. 26, nr. 3, p. 35-61.
- Dykstra, P. en A. Komter (2004). Hoe zien Nederlandse families eruit? In: *Demos*, jg. 20, nr. 10, p. 74-78.
- Dykstra, P. en A. Komter (2006). Structural characteristics of Dutch kin networks. In: P. Dykstra, M. Kalmijn, T. Knijn, A. Komter, A. Liefbroer en C. Mulder (red.), *Family solidarity in the Netherlands* (p. 21-37). Amsterdam: Dutch University Press.

- Elchardus, M. en P. Heyvaert (1990). *Soepel, flexibel en ongebonden. Een vergelijking van twee laat-moderne generaties*. Brussel: VUBPRESS.
- Ester, P., H. Vinken en I. Diepstraten (2008). *Mijn generatie, tien jaar later. Generatiebesef, jeugdervaringen en levenslopen in Nederland*. Amsterdam: Rozenberg.
- Graaf, A. de (2007). De ervaring van kinderen met stiefouders. In: *Bevolkingstrends*, jg. 55, nr. 4, p. 23-24. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Graaf, P.M. de, en M. Kalmijn (2006). Change and Stability in the Social Determinants of Divorce. A Comparison of Marriage Cohorts in the Netherlands. In: *European Sociological Review*, jg. 22, nr. 5, p. 561-572.
- Hagenaars, J. (1998). De onzichtbare kleren van de geneaties, of Show me your true colors. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 73, nr. 3, p. 211-215.
- Harris, J. (1998). *The Nurture Assumption. Why Children turn out the way they do*. New York: The Free Press.
- Heek, F. van (1958). *Sociale stijging en daling in Nederland*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Heek, F. van (1968). *Het verborgen talent; Milieu, schoolkeuze en schoolgeschiktheid*. Meppel: Boom.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution. Changing values and political styles among western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press.
- Kalmijn, M. (2010). Verklaringen van intergenerationale solidariteit. Een overzicht van concurrerende theorieën en hun onderzoeksbevindingen. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 85, nr. 1, p. 70-98.
- Koelemeijer, J. (2001). *Het zwijgen van Maria Zachea. Een ware familiegeschiedenis*. Zutphen: Plataan.
- Kraaykamp, G. (2009). *Culturele socialisatie: een zegen en een vloek (oratie)*. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Kuperus, M. (2005). *De vereniging op survival. Overlevingsstrategieën voor hedendaagse verenigingen*. Utrecht: Ciciq.
- Liefbroer, A.C. en P.A. Dykstra (red.) (2007). *Van generatie op generatie. Gelijkenis tussen ouders en kinderen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Mackay, H. (1997). *Generations. Baby boomers, their parents and their children*. Sydney: Pan MacMillan.
- Mak, G. (1999). *De eeuw van mijn vader*. Amsterdam: Atlas.
- Mannheim, K. (1952, oorspronkelijk 1928/29). The problem of generations. In: K. Mannheim (red.), *Essays on the sociology of knowledge* (p. 276-322). New York: Oxford University Press.
- Nagel, I. (2007). Cultuurparticipatie tussen 14 en 24 jaar. Intergenerationale overdracht versus culturele mobiliteit. In: A.C. Liefbroer en P.A. Dykstra (red.) (2007), *Van generatie op generatie. Gelijkenis tussen ouders en kinderen* (p. 39-63). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Newman, K. (1993). *Declining Fortunes. The Withering of the American Dream*. New York: Basic Books.
- Nibud (2010). *De ouders als financier? Financiële steun van ouders aan hun volwassen kinderen*. Utrecht: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting.
- Poelman, B. en C. van Duin (2010). *Bevolkingsprognose 2009-2060*. Geraadpleegd 12 maart 2010 via www.cbs.nl.
- Portegijs, W., M. Cloin, I. Ooms en E. Eggink (2006). *Hoe het werkt met kinderen. Moeders over kinderopvang en werk*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Putten, A. van, P.A. Dykstra en J.J. Schippers (2007). Zo moeder, zo dochter? Intergenerationale effecten van werkende moeders. In: A.C. Liefbroer en P.A. Dykstra (red.) (2007), *Van generatie op generatie. Gelijkenis tussen ouders en kinderen* (p. 15-37). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Regt, A. de (1993). *Geld en gezin. Financiële en emotionele relaties tussen gezinsleden*. Amsterdam: Boom.

- Righart, H. (1994). Op zoek naar het epicentrum van de jaren zestig. Vragen bij een decennium. In: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jg. 21 nr. 4, p. 3-22.
- Spangenberg, F. en M. Lampert (2009). *De grenzeloze generatie en de eeuwige jeugd van hun opvoeders*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Steenhof, L. en A.C. Liefbroer (2008). Intergenerationele overdracht van leeftijd bij geboorte van het eerste kind. In: *Bevolkingstrends*, jg. 56, nr. 2, p. 82-94. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Strauss, W. en N. Howe (1991). *Generations. The history of America's future, 1584-2069*. New York: Quill.
- Thomas, W. en D. Thomas (1928). *The child in America. Behavior problems and programs*. New York: Knopf.
- Wobma, E. en A. de Graaf (2009). Scheiden en weer samen wonen. In: *Bevolkingstrends*, jg. 57, nr. 4, p. 14-21. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Wobma, E. en M. van Huis (2010). Cohortvruchtbaarheid van mannen. In: *Bevolkingstrends*, jg. 58, nr. 2, p. 19-44. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- WRR, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (1999). *Generatiebewust beleid*. Den Haag: Sdu Uitgevers (Rapporten aan de regering 55).